

บทที่ 5

อภิปรายและสรุปผลการวิจัย

1. อภิปรายผลการวิจัย

ในการศึกษาเรื่องการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน : กรณีศึกษาป่าชุมชนเขาหัวช้าง ต.ตะโหมด อ.ตะโหมด จ.พัทลุง ผู้วิจัยได้กำหนดแนวทางการอภิปรายผลการวิจัยตามคำถามการวิจัย ดังนี้

1.1 การจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ โดยการมีส่วนร่วมของชุมชนมีขั้นตอนและกระบวนการอย่างไร

เส้นทางศึกษาธรรมชาติเป็นอุปกรณ์พื้นฐานที่สำคัญอย่างหนึ่งของการศึกษาธรรมชาติในพื้นที่อนุรักษ์ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้นักท่องเที่ยวมีความรู้ ความเข้าใจในเรื่องสภาพของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนทำให้นักท่องเที่ยวได้มีโอกาสสัมผัสธรรมชาติอย่างใกล้ชิด (รัตนาลักษณ์วารกุล, 2540 : 1) โดยทั่วไป หลักการพื้นฐานในการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ มักจะมีการออกแบบเพื่อให้เป็นเส้นทางเดิวนแล้ววกกลับมายังจุดเริ่มต้น (Loop trail) และจะต้องหลีกเลี่ยงการจัดทำเส้นทางที่มีลักษณะยาวและตรง ผิวหน้าของเส้นทางมักมีความกว้างประมาณ 1.2-1.8 เมตร และในเส้นทางยังต้องมีพื้นที่เพื่อให้ผู้สื่อความหมายใช้เป็นพื้นที่บรรยายด้วย ทั้งนี้ยังมีวิธีการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ก่อนการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ จะต้องมีการรวบรวมเส้นทางเดินป่าจากคำบอกเล่าของชาวบ้านหรือเจ้าหน้าที่ก่อน แล้วจึงนำแผนที่ภูมิประเทศมาตราส่วน 1 : 50,000 หรือภาพถ่ายทางอากาศมาศึกษาลักษณะความลาดชันของพื้นที่ และลักษณะภูมิประเทศที่น่าสนใจ จากนั้นจึงกำหนดแนวทางของเส้นทางศึกษาธรรมชาติลงในแผนที่ แล้วจึงสำรวจข้อมูลของพื้นที่ ทั้งในด้านลักษณะของพืชพรรณ ลักษณะทางปฐพี รวมทั้งจุดเด่นของพื้นที่นั้น ๆ หลังจากนั้น จึงกำหนดแนวทางการจัดทำเส้นทางลงในแผนที่อีกครั้งเพื่อทำการสำรวจอย่างละเอียด โดยใช้เครื่องหาพิกัดด้วยสัญญาณดาวเทียม (GPS) เครื่องวัดระดับความสูง และทำการวิเคราะห์เส้นทางเพื่อจัดทำเส้นทาง

ศึกษาศาสตร์ในพื้นที่จริงต่อไป (รัตนา ลักษณ์วารกุล, 2540 ; วิโรจน์ นาคแท้, ม.ป.ป. ; Jim Enright, 2538)

สำหรับเส้นทางศึกษาศาสตร์ป่าชุมชนเขาหัวช้าง ต.ตะโหมด อ.ตะโหมด จ. พัทลุง นั้น เป็นเส้นทางที่มีการจัดทำขึ้น โดยมีแนวคิดพื้นฐานมาจากความต้องการให้สมาชิกป่าชุมชนเขาหัวช้างมีกิจกรรมที่เอื้อให้สมาชิกสามารถเข้ามาดูแลป่าได้เป็นประจำ อีกทั้งกิจกรรมเหล่านั้นยังเกิดประโยชน์ทั้งต่อสมาชิกในชุมชนและบุคคลภายนอกด้วย ดังนั้นกิจกรรมการจัดทำเส้นทางศึกษาศาสตร์เพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ จึงเป็นกิจกรรมที่ทำให้สมาชิกเกิดการมีส่วนร่วมในการดูแลรักษาป่าชุมชน โดยเส้นทางศึกษาศาสตร์ป่าชุมชนเขาหัวช้างมีแนวทางการจัดทำที่สอดคล้องกับการจัดทำเส้นทางศึกษาศาสตร์ในพื้นที่อนุรักษ์อื่น ๆ ดังนี้

(1) คณะกรรมการป่าชุมชนและสถานีวิจัยตะโหมด ประชุมร่วมกันเพื่อหาแนวทางในการจัดทำเส้นทางศึกษาศาสตร์

(2) คณะกรรมการป่าชุมชนสำรวจเส้นทางเดินป่าและชนิดของพรรณพืช เพื่อเลือกแนวทางการจัดทำเส้นทางศึกษาศาสตร์

(3) คณะกรรมการป่าชุมชนร่วมกันจัดทำเส้นทางศึกษาศาสตร์ตามแนวทางที่เลือก

(4) คณะกรรมการป่าชุมชนร่วมกันพัฒนาเส้นทางศึกษาศาสตร์ โดยใช้กระบวนการเรียนรู้จากกิจกรรมการอบรมเชิงปฏิบัติการ การศึกษาดูงาน และการทดลองใช้เส้นทางศึกษาศาสตร์ ซึ่งมีการกำหนดจุดสื่อความหมาย การจัดทำแผนที่แสดงเส้นทางศึกษาศาสตร์ การจัดทำป้ายสื่อความหมาย และการพัฒนาการสื่อความหมาย

ทั้งนี้ เส้นทางศึกษาศาสตร์ที่คณะกรรมการป่าชุมชนร่วมกันจัดทำขึ้นนั้น เป็นเส้นทางที่มีลักษณะเป็นเส้นทางเคียววกกลับมาจุดเริ่มต้น (Loop trail) โดยมี 2 วงรอบตัดกันเพื่อให้ผู้มาศึกษาได้เลือกใช้ตามเงื่อนไขทั้งในด้านเวลา และสมรรถภาพของผู้ศึกษา (ภาคผนวก ก) นอกจากนี้ ยังมีอุปกรณ์การสื่อความหมายในเส้นทางซึ่งประกอบด้วย ป้ายแสดงจุดสื่อความหมาย ป้ายสัญลักษณ์แสดงทิศทางการเดิน รวมทั้งสิ่งอำนวยความสะดวก เช่น เก้าอี้ ในบริเวณลานพักแรมด้วย ทั้งนี้การจัดทำอุปกรณ์การสื่อความหมายของป่าชุมชนเขาหัวช้างสอดคล้องกับผลการศึกษาของชีวะภาพชีวะธรรม (2541 : 139) คือ ป้ายและอุปกรณ์ต่าง ๆ มีความกลมกลืนกับธรรมชาติ โดยมีการใช้สีน้ำตาลเข้มเพื่อให้กลมกลืนกับสภาพแวดล้อม และยังมีกรอบแบบที่สอดคล้องกัน ทั้งป้ายแสดงจุดสื่อความหมายและป้ายแสดงสัญลักษณ์การบอกทิศทางอีกด้วย

สำหรับการสื่อความหมายในเส้นทางศึกษาศาสตร์ป่าชุมชนเขาหัวช้างนั้น มีการสื่อความหมายโดยคณะกรรมการฯ ที่มีความรู้ในเรื่องการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรและวิถีชีวิตของพรานป่าทำหน้าที่เป็นผู้สื่อความหมาย โดยมีการกำหนดจุดสื่อความหมายไว้ 23 จุด เพื่อ

กำหนดเรื่องราวที่สื่อความหมายควรจะสื่อให้ผู้มาศึกษาได้เข้าใจ ทั้งนี้การสื่อความหมายในเส้นทางศึกษาธรรมชาติป่าชุมชนเขาหัวช้างยังมีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว เนื่องจากเป็นการถ่ายทอดเรื่องราววิถีชีวิตของชุมชนในอดีตผ่านทรัพยากรธรรมชาติในปัจจุบัน แต่ยังคงต้องมีการจัดกลุ่มความสนใจของผู้มาศึกษาธรรมชาติด้วย เพื่อทำความเข้าใจร่วมกันระหว่างผู้มาศึกษากับผู้สื่อความหมายในประเด็นที่สนใจจะเรียนรู้ร่วมกัน เพื่อให้การศึกษาในเส้นทางศึกษาธรรมชาติจะทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ได้มากที่สุด ซึ่งสอดคล้องกับองค์ประกอบของการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่ต้องการให้สถานที่ท่องเที่ยวในแหล่งธรรมชาติมีกิจกรรมที่เอื้อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้โดยให้มีการศึกษาเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนนั้น ๆ ด้วย

จากกระบวนการพัฒนาเส้นทางศึกษาธรรมชาติดังกล่าว ผู้วิจัยพบว่า คณะกรรมการฯ มีการรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับเส้นทางศึกษาธรรมชาติ แล้วจึงคัดเลือกและจัดลำดับข้อมูลให้มีความสัมพันธ์กัน และจัดทำอุปกรณ์ที่ช่วยในการสื่อความหมาย ได้แก่ แผนที่แสดงเส้นทางศึกษาธรรมชาติ ป้ายแสดงจุดสื่อความหมาย และป้ายแสดงสัญลักษณ์การบอกทิศทาง จากนั้นจึงนำข้อมูลที่จัดลำดับแล้วนั้นมาทดลองใช้ในกิจกรรมการทดลองใช้เส้นทางศึกษาธรรมชาติ ครั้งที่ 1 เมื่อพบข้อบกพร่อง คณะกรรมการฯ จึงร่วมกันวิเคราะห์เพื่อหาแนวทางการแก้ไขและนำมาใช้ในการทดลองครั้งที่ 2 อีกครั้ง กระบวนการดังกล่าวมิได้เกิดขึ้นโดยคณะกรรมการฯ คนใดคนหนึ่งเท่านั้น แต่เป็นกระบวนการที่เกิดจากการร่วมคิดร่วมทำในการประชุมกลุ่มย่อยครั้งต่าง ๆ และจากการลงมือปฏิบัติร่วมกัน โดยมีเงื่อนไขที่สนับสนุนกระบวนการมีส่วนร่วมเหล่านั้นทั้งจากภายในและภายนอก จึงอาจกล่าวได้ว่า การจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติโดยการมีส่วนร่วมนั้นเป็นกลไกที่ทำให้คณะกรรมการฯ และสถานวัดตะโหมด เกิดการเรียนรู้ที่สำคัญที่จะนำไปสู่การดำรงอยู่ของชุมชน โดยเป็นการเรียนรู้ที่เกิดจากการถ่ายทอดระหว่างบุคคลวัยต่าง ๆ ภายในชุมชน และการแลกเปลี่ยนกับบุคคลภายนอกที่นำข่าวสารความรู้จากกระแสการเปลี่ยนแปลงของสังคมมาแลกเปลี่ยนกับสมาชิกภายในชุมชน โดยชุมชนซึ่งหมายถึงคณะกรรมการป่าชุมชนและสถานวัดนั้น ก็ได้พิจารณาถ่วงถ่วงข้อมูลการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว เพื่อนำมาปรับใช้ให้สอดคล้องกับบริบทของชุมชนและวัฒนธรรมที่ดำรงอยู่ โดยมีการปรึกษาหารือกันภายในชุมชนผ่านกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนอยู่เสมอ ทำให้ชุมชนสามารถก้าวทันกับความเปลี่ยนแปลงของสังคมได้

1.2. การจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนเกิดผลอย่างไร

เส้นทางศึกษาธรรมชาติป่าชุมชนเขาหัวช้างเกิดขึ้นจากการมีส่วนร่วมของคณะกรรมการป่าชุมชนและแกนนำสถานวัดในระดับที่แตกต่างกัน กล่าวคือ คณะกรรมการฯ ฝ่ายบริหารมี

ส่วนร่วมในทุกขั้นตอน ตั้งแต่การรับรู้ข้อมูลข่าวสาร การเสนอและแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การตัดสินใจ การปฏิบัติการ และการประเมินผล คณะกรรมการฯ ฝ่ายประชาสัมพันธ์มีส่วนร่วมในการรับรู้ข้อมูลข่าวสารและการตัดสินใจในบางขั้นตอนเท่านั้น ส่วนแกนนำสถานาวัดมีส่วนร่วมในการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร การเสนอและแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การตัดสินใจในบางขั้นตอน และการประเมินผล โดยอาศัยเงื่อนไขทั้งภายในและภายนอกชุมชน ซึ่งได้แก่ การมีผู้นำตามธรรมชาติทั้งที่เป็นพระสงฆ์ และฆราวาส ซึ่งเป็นศูนย์รวมความศรัทธาและความเคารพนับถือของคณะกรรมการฯ ความเป็นสังคมเครือญาติ การมีกลไกที่เอื้อให้เกิดการปฏิสัมพันธ์กันอยู่เสมอ เงื่อนไขเวลาในการประกอบอาชีพ รวมทั้งความรู้สึกร่วมกันของกลุ่มองค์กรภายในชุมชนที่มีส่วนร่วมว่าป่าชุมชนเขาหัวช้างเป็นสาธารณสมบัติของชุมชน นอกจากนี้ ยังมีเงื่อนไขภายนอกที่เกื้อหนุนการมีส่วนร่วมของคณะกรรมการฯ อันได้แก่ การได้รับการส่งเสริมจากหน่วยงานภาครัฐ และการเข้ามาศึกษาดูงาน รวมทั้งการศึกษาวิจัยของหน่วยงานต่าง ๆ

จะเห็นได้ว่า การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาตินั้น มีกลุ่มองค์กรในชุมชนที่เข้ามามีส่วนร่วม 2 กลุ่ม คือ คณะกรรมการป่าชุมชน และสถานาวัด โดยมีเงื่อนไขต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาแล้วนั้น การมีส่วนร่วมของชุมชนในที่นี้จึงหมายถึงชุมชนที่มีความสัมพันธ์ทางสังคม (อานันท์ กาญจนพันธ์, 2544 : 155) กล่าวคือ ภายในกลุ่มมีความสัมพันธ์กันในระบบเครือญาติ มีการช่วยเหลือกันตามค่านิยมทางศาสนธรรม ทั้งนี้จากการที่มีผู้นำตามธรรมชาติเป็นพระสงฆ์ จึงทำให้ความสัมพันธ์ดังกล่าวให้ความสำคัญกับคนมากกว่าผลประโยชน์ส่วนตน (อุทัย ดุลยเกษม และ อรศรี งามวิทย์พงศ์, 2540 : 31) ซึ่งส่งผลต่อการจัดการป่าชุมชนโดยใช้กิจกรรมการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติเป็นกลไกที่เอื้อให้สมาชิกของกลุ่มมีอำนาจในการดูแลทรัพย์สินส่วนรวม (Common Property) ส่งผลให้ชุมชนมีศักยภาพในการจัดการทรัพยากรภายในชุมชน

การจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนดังกล่าว ยังเป็นการพัฒนาที่จะนำไปสู่การที่ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ โดยสอดคล้องกับแนวทางการพัฒนาเพื่อการพัฒนาพึ่งตนเองของฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2529 : 95-101) คือ มีการพัฒนาแบบกลุ่ม (Collective) เพราะการที่คณะกรรมการฯ ต่างมีความสัมพันธ์ทางสังคมจึงทำให้เกิดการร่วมแรงร่วมใจกันจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ ประกอบกับเงื่อนไขจากภายนอกที่มีหน่วยงานต่าง ๆ เข้ามาศึกษาดูงานและสนใจศึกษาทำงานวิจัยในประเด็นต่าง ๆ ของชุมชน ซึ่งนับว่าเป็นปัจจัยที่สนับสนุนให้เกิดการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนในด้านต่าง ๆ มากยิ่งขึ้น นอกจากนี้ การจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติยังทำให้เกิดการจัดความสัมพันธ์ที่เหมาะสมระหว่างชุมชนกับทรัพยากรธรรมชาติด้วย เนื่องจากแม้ว่าในอดีตชุมชนตะโหมคจะมีการพึ่งพิงทรัพยากรเหล่านี้้อย่างชัดเจน แต่ในภาวะปัจจุบันที่จำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้น เกิดความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากร ชุมชนจึงต้องมีการปรับพฤติกรรมที่พึ่งพิงกับ

ธรรมชาติเหล่านั้น โดยการลดการใช้ประโยชน์ทางตรงจากทรัพยากรเหล่านั้นลง แต่หันมาใช้ประโยชน์ทางอ้อมจากป่าแทน โดยอาศัยกระแสการท่องเที่ยวเชิงนิเวศด้วยการจัดให้ป่าเป็นสถานที่ศึกษาธรรมชาติ และคณะกรรมการฯ ที่ในอดีตเคยประกอบอาชีพพรานป่ายังได้มีโอกาสนำความรู้และความเชื่อที่เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติเหล่านั้นมาถ่ายทอดในฐานะนักสื่อความหมาย เพื่อให้ผู้มาศึกษาธรรมชาติได้มีโอกาสเรียนรู้ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ จากแง่มุมของผู้ที่มีประสบการณ์ตรงในการใช้ทรัพยากรเหล่านั้นอีกด้วย อาจกล่าวได้ว่า การจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติเป็นกิจกรรมหนึ่งที่รองรับการเปลี่ยนแปลงของความสัมพันธ์ของมนุษย์กับธรรมชาติได้เป็นอย่างดี ซึ่งสอดคล้องกับนิธิ เอียวศรีวงศ์ (2546 : 45-46) ซึ่งกล่าวถึงการสร้างอัตลักษณ์ขึ้นใหม่ของชุมชนชนบทว่าจะต้องมีความหมายกับบริบททางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปด้วย ทั้งนี้เส้นทางศึกษาธรรมชาติดังกล่าวยังแสดงให้เห็นว่ามีการพึ่งพากันระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ในด้านการเป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้ โดยชุมชนได้ประโยชน์จากกิจกรรมดังกล่าวทั้งทางตรง คือการได้รับผลตอบแทนที่เป็นตัวเงิน ซึ่งเป็นประโยชน์ที่ชุมชนไม่ได้คำนึงถึงเป็นลำดับแรก และทางอ้อม คือการได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้จากผู้มาศึกษาธรรมชาติ ทำให้คณะกรรมการที่เข้าร่วมกิจกรรมต่างมีความรู้เพิ่มขึ้น ซึ่งนับเป็นกระบวนการเรียนรู้เพื่อชีวิตสอดคล้องกับข้อเสนอของอุทัย ดุลยเกษม และอรรถวิกรมวิทยาพงศ์ (2540) กล่าวคือ กระบวนการเรียนรู้เพื่อชีวิตจะเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นตลอดชีวิต และมีฐานการเรียนรู้ที่หลากหลายทั้งจากธรรมชาติ และวัฒนธรรมที่มีการสั่งสมกันมา โดยผ่านการถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่รุ่นหนึ่ง อีกทั้งกระบวนการเรียนรู้เพื่อชีวิตนี้เป็นการเรียนรู้ โดยมีกรอบของหลักความเชื่อทางศาสนา ทำให้การดำรงชีวิตไม่เบียดเบียนสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ อีกด้วย นอกจากนี้ประโยชน์ที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ การศึกษาธรรมชาติดังกล่าวยังทำให้กลุ่มองค์กรทั้งภายในและภายนอกชุมชนต่างเห็นความสำคัญของการร่วมกันรักษาทรัพยากรธรรมชาติเหล่านี้เอาไว้ เพื่อให้สามารถใช้ประโยชน์ได้อย่างยั่งยืนอีกด้วย

กล่าวโดยสรุป จะเห็นได้ว่าการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติเป็นเพียงกิจกรรมหนึ่งที่ชุมชนตะโหมดได้ร่วมมือกันเพื่อจัดการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติภายในชุมชนเท่านั้น เนื่องจากที่ผ่านมาชุมชนตะโหมดเป็นชุมชนที่มีการดำเนินกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติมาแล้วอย่างต่อเนื่อง ดังเช่น การจัดให้มีฝ่ายสิ่งแวดล้อมขึ้นในสภาลานวัดตะโหมด เพื่อดูแลและฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมในชุมชน กิจกรรมการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติดังกล่าวจึงเป็นรูปแบบกิจกรรมหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงพลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากรภายในชุมชน ซึ่งเริ่มจากการตระหนักถึงความสำคัญของทรัพยากรป่าไม้ การได้รับความร่วมมือจากองค์กรภายนอก ทั้งสถาบันการศึกษา หน่วยงานพัฒนาชุมชน รวมทั้งองค์กรพัฒนาเอกชน ประกอบกับการมีส่วนร่วมของชุมชนที่เกิดจากเงื่อนไขภายในชุมชน ซึ่งได้แก่ การมีผู้นำตามธรรมชาติที่มีวิสัยทัศน์

การมีกิจกรรมที่เอื้อให้เกิดการเรียนรู้ ความเป็นสังคมเครือญาติ รวมทั้งความรู้สึกร่วมกันของคณะกรรมการฯว่าป่าชุมชนเป็นสาธารณสมบัติที่จะต้องร่วมกันดูแลรักษา ทำให้การจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติในป่าชุมชนเขาหัวช้างเป็นตัวอย่างกิจกรรมที่สำคัญของการปฏิรูปการพัฒนาที่นำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งสอดคล้องกับหลักการจริยธรรมสิ่งแวดล้อม (Environmental ethic) ข้อหนึ่งที่ว่า การให้การศึกษา การปลูกฝังความรัก การเอาใจใส่ดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมภายในท้องถิ่นของตน มีวิถีชีวิตที่เรียบง่าย และมีการพัฒนาแบบค่อยเป็นค่อยไปจะนำไปสู่การรักษาโลกไว้ได้อย่างยั่งยืน

2. สรุปผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง การจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน : กรณีศึกษาป่าชุมชนเขาหัวช้าง ต.ตะโหมด อ.ตะโหมด จ.พัทลุง เป็นงานวิจัยเชิงปฏิบัติการ ที่มี การผสมผสานกันระหว่างวิธีการเก็บข้อมูลในเชิงปฏิบัติการ และนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์ โดยอาศัย แนวคิดและทฤษฎีตามหลักการวิจัยเชิงคุณภาพหรือการวิเคราะห์แบบสร้างข้อสรุป ทั้งนี้การใช้วิธีการดังกล่าว ทำให้เกิดการจัดกระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วม (บัณฑูร อ่อนคำ และ สามารถ ศรีจันทร์ (บรรณาธิการ), 2544 : 34) เนื่องจากกลุ่มประชากรเป้าหมายสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติได้ทุกขั้นตอนของวงจรวิจัย ตั้งแต่การวางแผนงาน การปฏิบัติการ การติดตามดำเนินงาน และการคิดใคร่ครวญทบทวนแก้ไขปัญหา (MacIsaac, 1996 อ้างถึงใน นงลักษณ์ วิรัชชัย, 2545 : 8-11) การมีส่วนร่วมของทั้งประชากรเป้าหมายในขั้นตอนการปฏิบัติการจึงส่งผลต่อการเรียนรู้ในด้านต่าง ๆ ดังรายละเอียดที่จะกล่าวถึงตั้งแต่ขั้นตอนของการเก็บข้อมูลจนกระทั่งการวิเคราะห์ผลการศึกษาดังต่อไปนี้ (ภาพประกอบ 15)

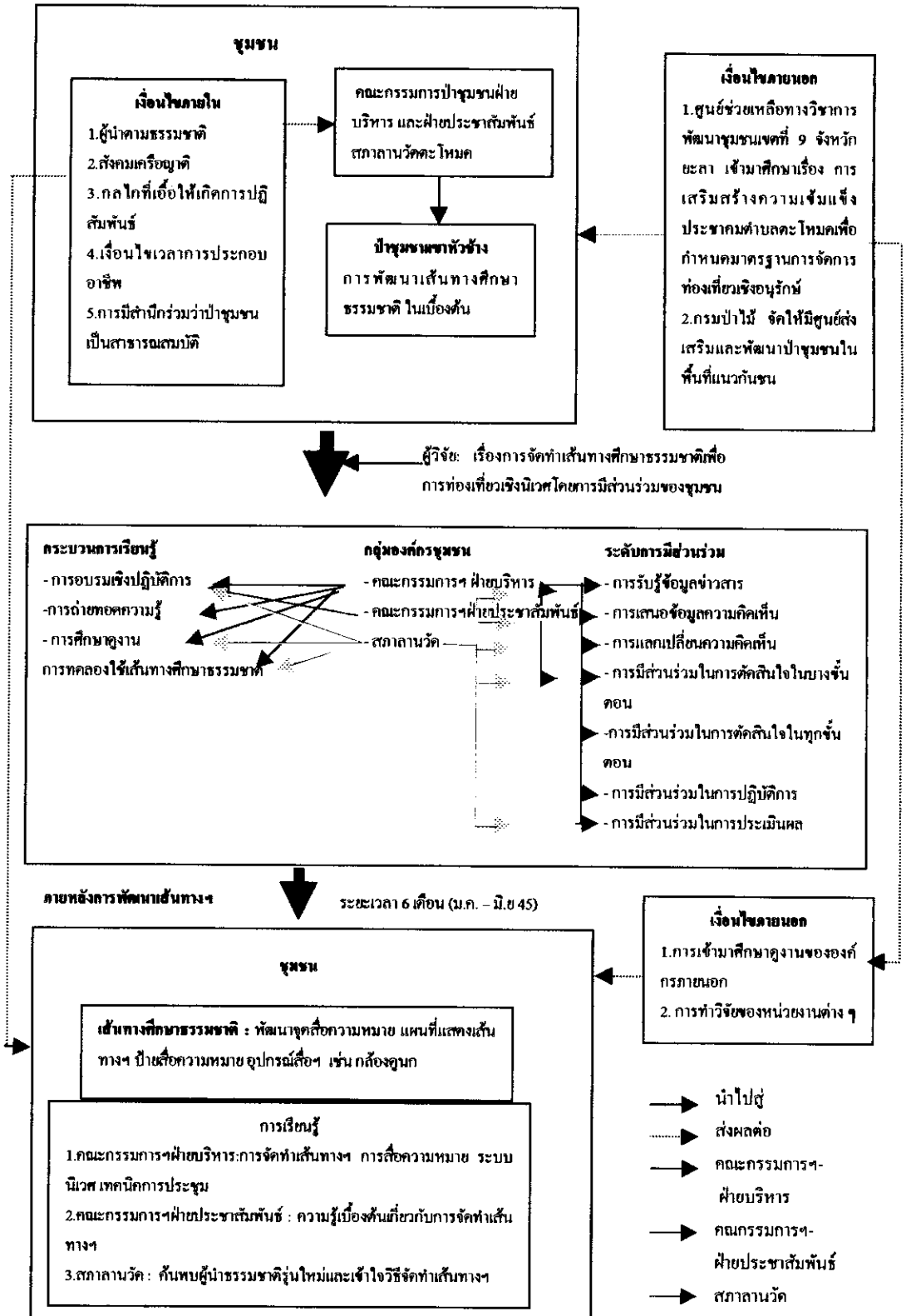
2.1 วิธีการเก็บข้อมูล

วิธีการเก็บข้อมูลแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ การเก็บข้อมูลเอกสารและการเก็บข้อมูลภาคสนาม

2.1.1 การเก็บข้อมูลเอกสารที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ เอกสารที่เกี่ยวข้องกับแนวคิด ทฤษฎี

การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ การจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ และการมีส่วนร่วมของประชาชน รวมทั้ง ข้อมูลพื้นฐานของชุมชน ทั้งในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสภาพทั่วไปของชุมชน และแนวคิด กิจกรรมของป่าชุมชนเขาหัวช้าง

ภาพประกอบ 15 กระบวนการพัฒนาเส้นทางศึกษาระรรมชาติ
ก่อนการพัฒนาเส้นทางศึกษาระรรมชาติ

2.1.2 การเก็บข้อมูลภาคสนาม แบ่งเป็น 4 ส่วน คือ

2.1.2.1 ข้อมูลพื้นฐานของชุมชน ได้แก่ ข้อมูลเกี่ยวกับความเป็นมาของชุมชน

ลักษณะภูมิประเทศ ภูมิอากาศ การปกครอง สถาบันต่าง ๆ ทางสังคม การประกอบอาชีพ โครงสร้างพื้นฐาน รวมทั้งกลุ่มองค์กรต่าง ๆ ในชุมชน โดยใช้วิธีการสังเกตและสัมภาษณ์

2.1.2.2 ข้อมูลเกี่ยวกับป่าชุมชน ได้แก่ ข้อมูลเกี่ยวกับความเป็นมาในการจัดตั้ง

ป่าชุมชน วัตถุประสงค์ กฎข้อตกลงของป่าชุมชน การดำเนินงานในระยะที่ผ่านมา รวมทั้งระบบนิเวศของป่าชุมชนเขาหัวช้าง โดยใช้วิธีการสังเกต และการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก

2.1.2.3 การจัดกิจกรรมการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ โดยการมีส่วนร่วม

ของชุมชน ซึ่งมีทั้งหมด 6 ขั้นตอน คือ

(1) การสำรวจเส้นทางศึกษาธรรมชาติ

(2) การอบรมเชิงปฏิบัติการ

(3) การปรับปรุงเส้นทางศึกษาธรรมชาติ

(4) การศึกษาดูงานนอกสถานที่

(5) การทดลองใช้เส้นทางศึกษาธรรมชาติ ครั้งที่ 1

(6) การทดลองใช้เส้นทางศึกษาธรรมชาติ ครั้งที่ 2 และการประเมินศักยภาพ

ของเส้นทางศึกษาธรรมชาติ

การเก็บข้อมูลในขั้นตอนนี้ ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการ คือ ขั้น

ตอนการจัดทำเส้นทางฯ จะประกอบด้วย การวางแผน การปฏิบัติ การติดตามผลการดำเนินการศึกษา และการทบทวนแก้ไข โดยมีการประชุมกลุ่มย่อย การสังเกต และการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก เป็นเครื่องมือ

2.2 ผลการวิจัย

ผลการศึกษาการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน สามารถสรุปได้ดังนี้

2.2.1 แนวทางการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติป่าชุมชนเขาหัวช้าง

เส้นทางศึกษาธรรมชาติป่าชุมชนเขาหัวช้างเป็นเส้นทางที่มีลักษณะ 2 วงรอบตัดกัน (Connected loop) โดยมีระยะทาง 2,000 เมตร และ 2,700 เมตร ภายในเส้นทางศึกษาธรรมชาติประกอบด้วยแผนที่แสดงเส้นทางศึกษาธรรมชาติ ป้ายแสดงจุดสื่อความหมาย ป้ายบอกทิศทาง และจุดพักแรม

สำหรับวิธีการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติในป่าชุมชนเขาหัวช้างนั้น มีแนวทางการจัดทำที่สอดคล้องกับการจัดทำเส้นทางฯ ในพื้นที่อนุรักษ์ โดยเริ่มจากคณะกรรมการป่าชุมชนประชุมร่วมกันเพื่อหาแนวทางในการจัดทำ จากนั้นจึงเดินสำรวจเส้นทางหาของป่าของชาวบ้าน แล้วจึงคัดเลือกแนวทางที่จะจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ โดยคำนึงถึงความปลอดภัยและความสวยงามของพื้นที่ จากนั้นคณะกรรมการจึงร่วมกันจัดทำเส้นทางฯ และมีการปรับปรุงตามข้อเสนอแนะของผู้เข้าร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การอบรมเชิงปฏิบัติการ เรื่องการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ การศึกษาดูงาน การทดลองใช้เส้นทางศึกษาธรรมชาติ ทั้งนี้มีข้อแตกต่างจากการจัดทำเส้นทางฯ ในพื้นที่อนุรักษ์ คือ การจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติป่าชุมชนเขาหัวช้างไม่ได้นำหลักการออกแบบเส้นทาง และการนำเทคโนโลยีในการหาค่าพิกัดทางภูมิศาสตร์มาใช้ เนื่องจากข้อจำกัดทางการความรู้และงบประมาณ แต่ผลของการประเมินศักยภาพของเส้นทางศึกษาธรรมชาตินี้ พบว่า สามารถเป็นแหล่งเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพได้เช่นเดียวกับเส้นทางศึกษาธรรมชาติในพื้นที่อนุรักษ์ เนื่องจากคณะกรรมการป่าชุมชนที่ทำหน้าที่สื่อความหมายเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถในเรื่องการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพร วิถีชีวิตของพรานป่า รวมทั้งมีความเชื่อต่าง ๆ ที่เอื้อต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ โดยมีการเรียนรู้จากการสังสมประสบการณ์ในชีวิต และการถ่ายทอดจากคนรุ่นต่าง ๆ รวมทั้งการเรียนรู้จากกระบวนการวิจัยดั่งที่กล่าวไว้ข้างต้นด้วย

2.2.2 วิเคราะห์ระดับและเงื่อนไขการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ

2.2.2.1 ระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ

กลุ่มองค์กรชุมชนที่เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ ประกอบด้วยคณะกรรมการป่าชุมชนฝ่ายบริหาร และฝ่ายประชาสัมพันธ์ สถานานวัดตะโหมด และกลุ่มพัฒนาเขาหลักไก่อ โดยแต่ละกลุ่มมีระดับการมีส่วนร่วมที่แตกต่างกัน ตามบทบาทและหน้าที่ความรับผิดชอบ โดยคณะกรรมการฯ ฝ่ายบริหารเข้ามามีส่วนร่วมในทุกกิจกรรมของการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ ตั้งแต่การรับรู้ข้อมูลข่าวสาร การเสนอข้อมูลความคิดเห็น การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ และการประเมินผล ส่วนคณะกรรมการฯ ฝ่ายประชาสัมพันธ์เข้าร่วมในกระบวนการจัดทำเพียงขั้นตอนการรับรู้ข้อมูลข่าวสารและการตัดสินใจในบางขั้นตอนเท่านั้น ส่วนสถานานวัดตะโหมด มีหน้าที่เป็นคณะกรรมการที่ปรึกษาของกลุ่มป่าชุมชน จึงทำให้เข้ามามีส่วนร่วมในการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร การเสนอและแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การตัดสินใจในบางขั้นตอน และร่วมประเมินผล นอกจากนี้ยังมีกลุ่มพัฒนาเขาหลักไก่อ ซึ่งสนใจเข้าร่วมเป็นเครือข่ายการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ตะโหมด เข้าร่วมเฉพาะบางกิจกรรม

ซึ่งทำให้กลุ่มดังกล่าวมีส่วนร่วมในการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร การเสนอและแลกเปลี่ยนข้อมูลความคิดเห็นด้วย

2.2.2.2 เจื่อนใจที่ส่งผลต่อการเข้ามามีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ

จากการศึกษาพบว่า เจื่อนใจที่ส่งผลต่อการเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ ประกอบด้วยเจื่อนใจทั้งภายในและภายนอก ดังนี้

(1) เจื่อนใจภายใน ได้แก่ การมีผู้นำตามธรรมชาติที่เป็นศูนย์รวมความศรัทธาของชุมชน และยังเป็นแบบอย่างที่ดีให้กับสมาชิกป่าชุมชน ความเป็นสังคมเครือญาติและการมีกลไกที่เอื้อให้สมาชิกในชุมชนได้มีการปฏิสัมพันธ์กันอยู่เสมอ นั้น นับเป็นเจื่อนใจที่ส่งผลต่อการเข้ามามีส่วนร่วม เช่นเดียวกับการที่สมาชิกในชุมชนต่างมีความรู้สึกที่ว่าป่าชุมชนเขาหัวช้างเป็นสาธารณสมบัติที่ต้องช่วยกันดูแลรักษา

(2) เจื่อนใจภายนอกที่ส่งผลต่อการเข้ามามีส่วนร่วมประกอบด้วย การได้รับการส่งเสริมจากหน่วยงานภายนอก ได้แก่ กรมป่าไม้ ซึ่งได้เข้ามาจัดตั้งสำนักงานส่งเสริมและพัฒนาป่าชุมชนในพื้นที่แนวกันชน ที่หมู่ที่ 9 ต.ตะโหมด เพื่อลดความขัดแย้งระหว่างหน่วยงานของรัฐกับชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม ยังเป็นอีกหน่วยงานหนึ่งที่เข้ามาจัดทำโครงการนำร่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ซึ่งส่งผลทางอ้อมต่อการดำเนินงานของคณะกรรมการฯ เนื่องจากกิจกรรมของหน่วยงานดังกล่าวทำให้ชุมชนมีการจัดตั้งกลุ่มที่มีหน้าที่ในการดูแลทรัพยากรภายในชุมชนโดยตรง ขึ้นทั้งหมด 4 กลุ่ม ซึ่งประกอบด้วย กลุ่มดิน กลุ่มป่า กลุ่มน้ำ และกลุ่มหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง คณะกรรมการป่าชุมชนก็จัดอยู่ในกลุ่มป่าด้วยเช่นกัน นอกจากนี้การเข้ามาศึกษาวิจัยของหน่วยงานต่าง ๆ ยังส่งผลต่อการมีส่วนร่วมด้วยเช่นกัน เพราะการเข้ามาในลักษณะดังกล่าวจะทำให้ชุมชนมีโอกาสดูแลเรียนรู้จากกระบวนการการศึกษาวิจัยนั้น ๆ

2.2.3 ผลการเรียนรู้ของชุมชนในการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติโดยการมีส่วนร่วม

การเรียนรู้ของชุมชนที่เกิดจากการเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ในการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ สามารถแบ่งได้ตามกลุ่มของชุมชนที่เข้าร่วมกิจกรรม ดังนี้

2.2.3.1 การเรียนรู้ของคณะกรรมการฯ ฝ่ายบริหาร ซึ่งได้เรียนรู้ในเรื่องการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ ทักษะและวิธีการสื่อความหมาย ความรู้เรื่องระบบนิเวศ และเทคนิคการจัดประชุม

2.2.3.2 การเรียนรู้ของคณะกรรมการฯ ฝ่ายประชาสัมพันธ์ ได้เรียนรู้ในเรื่องแนวทางการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติเบื้องต้น และความรู้เกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

2.2.3.3 การเรียนรู้ของสถานาวัดตะโหมค ได้เรียนรู้ในเรื่องแนวทางการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ และยังคงค้นพบศักยภาพของสมาชิกในชุมชนที่สามารถพัฒนาให้เป็นผู้นำธรรมชาติรุ่นต่อไปได้

3. ข้อจำกัดในการทำวิจัย

ในการจัดทำวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยพบข้อจำกัดที่เป็นอุปสรรคต่อการวิจัย กล่าวคือ การไม่ได้รับความร่วมมือจากองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น เนื่องจากภายในชุมชนเองยังไม่มี การประสานความร่วมมือระหว่างหน่วยงานดังกล่าวกับองค์กรประชาชน และผู้วิจัยก็ไม่ได้พยายามประสานความร่วมมือดังกล่าวด้วย ทำให้การมีส่วนร่วมที่เกิดขึ้นเป็นเพียงการมีส่วนร่วมขององค์กรที่จัดขึ้นโดยประชาชนเท่านั้น นอกจากนี้ การพัฒนาท้องถิ่นในปัจจุบันจะต้องได้รับความร่วมมือทั้งจากหน่วยงานภายในและภายนอกชุมชน เพื่อให้เกิดการพัฒนาที่ประสานสอดคล้องไปทั้งระบบ แต่ทั้งนี้ภายหลังจากการศึกษาในภาคสนามเสร็จสิ้นแล้ว ผู้วิจัยพบว่า คณะกรรมการป่าชุมชนและแกนนำสถานาวัดได้พยายามประสานความร่วมมือกับหน่วยงานส่วนท้องถิ่นดังกล่าว จนเกิดความร่วมมือในเบื้องต้นแล้ว

4. กระบวนการเรียนรู้ของผู้วิจัย

กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดจากการวิจัยในครั้งนี้ ในเบื้องต้นผู้วิจัยได้เรียนรู้วิธีการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการและวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ เนื้อหาความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ รวมทั้งทักษะการจัดการประชุมทั้งแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ ทั้งนี้กระบวนการวิจัยดังกล่าวยังส่งผลให้ผู้วิจัยได้รับความรู้ทางด้านนิเวศวิทยา ทั้งจากการบอกเล่าในขั้นตอนการวิจัย และจากการศึกษาหาความรู้เพิ่มเติมจากสื่อการเรียนรู้ต่าง ๆ อีกด้วย ประกอบกับการเรียนรู้วิถีชีวิตในชุมชนตะโหมคขณะศึกษาข้อมูลภาคสนาม ทำให้ผู้วิจัยได้เรียนรู้กระบวนการและความพยายามของชุมชนที่จะดำรงวัฒนธรรมอันดีงามให้คงอยู่สืบไป ในขณะที่กระแสความเป็นโลกาภิวัตน์ของโลกที่นับจะทวีความรุนแรงขึ้น กระบวนการดังกล่าวจึงนับเป็นการเรียนรู้ที่สำคัญยิ่งของผู้วิจัย

5. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

เนื่องจากการศึกษาวิจัยในครั้งนี้เป็นความพยายามเบื้องต้นในการค้นหารูปแบบและวิธีการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้เสนอแนวทางการศึกษาวิจัยที่ต่อเนื่องจากการทำวิจัยครั้งนี้ คือ

5.1 ในการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยพบข้อจำกัด คือ การไม่ได้รับความร่วมมือจากองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น ทำให้การดำเนินงานขาดมิติของการมีส่วนร่วมจากหน่วยงานดังกล่าว ซึ่งเป็นหน่วยงานที่มีบทบาทสำคัญในการกระจายอำนาจการปกครองจากส่วนกลางมาสู่ท้องถิ่น ในการศึกษาครั้งต่อไปจึงควรมีการประสานความร่วมมือกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทุกหน่วยงาน

5.2 การวิจัยครั้งต่อไปควรมีการศึกษาในมิติทางด้านวิทยาศาสตร์ เพื่อให้ข้อมูลที่คณะกรรมการป่าชุมชนใช้สื่อความหมายนั้นมีความรู้ทางวิชาการรองรับ อีกทั้งยังทำให้คณะกรรมการป่าชุมชนมีโอกาสได้เรียนรู้ในศาสตร์อื่น ๆ เพิ่มเติมซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อชุมชนอีกด้วย

5.3 การวิจัยในอนาคต ควรเป็นการวิจัยแบบบูรณาการ ที่มีการประสานความรู้ในมิติต่าง ๆ เกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนเข้าด้วยกัน และเน้นการวิจัยเชิงปฏิบัติการเป็นสำคัญ เพื่อให้สามารถนำความรู้เหล่านั้นมาพัฒนาเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนและสังคมไทยโดยรวมอย่างแท้จริง

กล่าวโดยสรุป จากกระบวนการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติโดยชุมชนมีส่วนร่วมเส้นทางศึกษาธรรมชาตินี้ได้เป็นเพียงกิจกรรมเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชนตะโหมดเท่านั้น แต่ยังเป็นการจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติขึ้นใหม่ ดังที่พระธรรมปิฎก (2539) ได้กล่าวในการพัฒนาที่ยั่งยืนว่า ในขณะที่สถานการณ์สิ่งแวดล้อมของโลกอยู่ในภาวะวิกฤต มนุษย์ไม่เพียงจะต้องหยุดการเบียดเบียนธรรมชาติเท่านั้น แต่ยังต้องฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติเหล่านั้น โดยให้การดำรงอยู่ของสิ่งมีชีวิตเกื้อกูลกันมากขึ้นด้วย ดังที่คณะกรรมการป่าชุมชนและสถานาวัดได้ร่วมกันจัดทำเส้นทางศึกษาระชาตินั้นเอง เพราะแม้ว่าคณะกรรมการฯ จะบรรลุวัตถุประสงค์ในการจัดทำแล้วก็ตาม แต่ผลที่เกิดขึ้นต่อเนื่องจากกระบวนการเหล่านั้น ยังทำให้เกิดกลไกการเรียนรู้ขึ้นภายในชุมชน โดยมีการถ่ายทอดวัฒนธรรมจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนรุ่นหนึ่ง และยังทำให้เกิดการพัฒนาจิตสำนึกของผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายให้ตระหนักถึงความสัมพันธ์อันใกล้ชิดระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ การพัฒนาที่ไม่แยกคนออกจากธรรมชาติเช่นนี้จะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนได้อย่างแท้จริง